ARCHEOLOGIA TECHNICA 31/2020

ISSN 1805-7241 http://archeologiatechnica.cz

POTRAVINÁŘSKÁ (?) PEC Z BRNA – ORLÍ ULICE (PŘEDBĚŽNÁ ZPRÁVA)

Václav Kolařík, David Merta, Lenka Sedláčková

Dostupné online:
http://archeologiatechnica.cz/node/363

Citace článku:
Kolařík, V. - Merta, D. – Sedláčková, L. 2020: Potravinářská (?) pec z Brna – Orlí ulice (předběžná zpráva). Archeologia technica 31, 88-90.

© TECHNICKÉ MUZEUM V BRNĚ, 2020
Technické muzeum v Brně / Purkyňova 105, 612 00 Brno, Czech Republic
Tel.: 541 421 426 / www.tmbrno.cz

TECHNICKÉ MUZEUM V BRNĚ

Archeologia technica

Archeologia technica je odborným recenzovaným periodikem předkládajícím příspěvky spojené se „zkoumáním výrobních objektů a technologií archeologickými metodami", průmyslovou archeologií i praktickými experimenty. Rádi bychom poskytovali prostor, kde by mohli autoři publikovat své články a diskutovat o problematice, jež je spjatá s archeologickými výzkumy technických a technologických zařízení, dokumentací a záchranou průmyslového dědictví a mohli čtenáře seznámit s výsledky praktických experimentů prováděných v rekonstrukcích starých výrobních zařízení. Kromě obsáhlejších příspěvků jsou přijímány též kratší zprávy o vybraných výrobních objektech, výrobních technologiích z nejrůznějších časových období, ale i dalších tematicky souvisejících aktivitách.

Třicáté prvé číslo Archeologie techniky se drží obvyklého členění kladoucího důraz na staré železářství – začíná pokusem o úvod do problematiky častých nálezů doprovázejících doklady produkce železa raného středověku – dyzen. Dalším textem s tematikou železa je článek Michala Hlavici a Patricka Bárty nahlížející na problematiku a zejména účel velkomoravských sekyrovitých železných hřiven; pohledem praktického experimentu přikládajícího váhu názoru, že se nejednalo o pouhé železné polotovary. Další metalurgický, tentokráte neželezný, příspěvek dodali Matěj Kmošek a Rudolf Procházka, kteří se zabývali materiálovými analýzami předmětů z nálezového souboru z přelomu středověku a novověku v Brně – Pekařské ulici. S metalurgií je těsně spjata produkce dřevěného uhlí. Té jsou věnovány dvě texty – obecnější platnosti Václava Matouška a Jiřího Woitsche, postihující problém studia uhlířských plošin (milířišť, uhlířských placů) na příkladu realizovaných multidisciplinárních výzkumů z území západních a středních Čech, a druhý zaměřený na rekonstrukci dřevinné skladby lesního porostu na základě antrakologické analýzy uhlíků pocházejících z milířišť malého území uvnitř Moravského krasu (Pavel Peška). Uhlířská i železářská část tohoto čísla našeho časopisu by byla obsáhlejší, ale tak jako všechny oblasti společenského života i tu naši nepříznivě zasáhl letošní zvláštní rok „Vařeného čínského netopýra". Výrobu stavebních hmot zastupuje příspěvek Petra Holuba všímající si cihlářské pece v Uherčicích. Pro náš časopis je poměrně nezvyklá problematika zpracování usní. Jindřich Figura předkládá výsledky dlouhodobých experimentů v oblasti rekonstrukce a funkční analýzy středověkých předmětů zhotovených z tohoto materiálu a seznamuje nás i s detaily souboru středověkých usní z pražského Nového Města. Úpravu potravin letos reprezentuje předběžná zpráva o nálezu potravinářské pece z Brna – Římského náměstí od Václava Kolaříka, Lenky Sedláčkové a Davida Merty.
Obsah čísla doplňuje krátká zpráva o dění v experimentálním (nejen) železářském okrsku na Staré huti u Adamova v roce 2020.

Další informace pro autory jsou uvedeny na webu Technického muzea v Brně www.tmbrno.cz. Doporučili bychom Vaší pozornosti i stránky www.starahut.com, kde je možné nalézt jak starší publikace Archeologia technica ve formátu pdf, tak informace o akcích pořádaných Technickým muzeem v Brně na poli starého železářství. A v neposlední řadě web tohoto periodika i tradiční stejnojmenné odborné konference, jehož adresa zní archeologiatechnica.cz.

Za redakční radu
Ondřej Merta

Obsah

Dyzny raně středověkých železářských pecí 3
Ondřej Merta

Příspěvek experimentální produkce velkomoravských sekyrovitých hřiven k pochopení jejich funkce v raně středověké ekonomice 15
Michal Hlavica, Patrick Bárta, Ondřej Merta

Materiálové analýzy neželezných kovů z přelomu středověku a novověku na příkladu nálezů z Brna – Pekařské ulice 28
Matěj Kmošek, Rudolf Procházka

Historické uhlířské plošiny – právem či neprávem opomíjené památky? 42
Václav Matoušek, Jiří Woitsch

Rekonstrukce dřevinné skladby lesních porostů NPR Habrůvecká bučina pomocí antrakologické analýzy uhlíků z bývalých milířů 58
Pavel Peška

Klikatá cihlářská pec v Uherčicích 65
Petr Holub

Středověké technologie zpracování usní 72
Jindřich Figura

Potravinářská (?) pec z Brna – Orlí ulice (předběžná zpráva) 88
Václav Kolařík, Lenka Sedláčková, David Merta

Stará huť u Adamova v září 2020 91
Dominik Talla

POTRAVINÁŘSKÁ (?) PEC Z BRNA – ORLÍ ULICE (PŘEDBĚŽNÁ ZPRÁVA)

Václav Kolařík, David Merta, Lenka Sedláčková

Během archeologického záchranného výzkumu na brněnské Orlí ulici došlo k nálezu pece datované do 15. století, v jejíž konstrukci byly použity tvarové cihly.

Klíčová slova: *pyrotechnologické zařízení – potravinářská pec – středověk – Brno – archeologický výzkum*

FOOD PREPARATION OVEN FROM BRNO – ORLÍ STREET (PRELIMINARY REPORT)

During the archaeological rescue excavation in Brno's Orlí Street, a furnace dating to the 15th century was found; shaped bricks were used in its construction.

KeyWords: *pyrotechnological equipment – food preparation oven – Middle Ages – Brno – archaeological excavation*

V květnu roku 2020 byl v Brně na Orlí ulici zahájen záchranný archeologický výzkum dvorní části parcely domu čp. 490 (Orlí 14, parc. č. 211/2). Exkavační práce proběhly v několika etapách v roce 2020 a pokračovat budou i na počátku roku 2021. Odkryly velmi zajímavé archeologické situace, mapující historii tohoto místa od konce 12. století.[1]

Na relativně malé ploše 17 x 10 m se podařilo odkrýt několik povrchových staveb pocházejících ze 13. století, jejichž součástí byly hliněné podlahové úrovně, pozůstatky dřevěných stěn i otopná zařízení. V jednom případě bylo topeniště řešeno kamennou konstrukcí, většinou se však jednalo o pece hliněné konstrukce. V zadní (jižní) části parcely a při její východní straně se postupně podařilo odkrýt osm odpadních jímek, které byly užívány od 13. do 18. století. V závěru 13., popř. ve 14. století byla v jihozápadním rohu parcely vybudována pec na pálení vápna. Její přítomnost by mohla ukazovat na skutečnost, že v této době byl zkoumaný prostor součástí veřejného prostranství, jak ostatně naznačují rovněž výrazné komunikační štětové vrstvy a kamenné dlažby, zachycené na téměř celé ploše výzkumu. Povrchové archeologické situace pozdně středověkého a raně novověkého stáří byly zčásti odstraněny při výstavbě dvorního domovního traktu. V prostoru bývalého dvorku byly zdokumentovány tři fáze kanalizačního systému.

Mezi množstvím dokumentovaných archeologických situací zaujímá významné místo torzo středověké cihlové pece. Přibližně ve středu zkoumané plochy, asi 32 metrů od uliční čáry Orlí ulice, bylo zachyceno zděné topeniště s předpecní jámou, zahloubené do starších vrstev. Topeniště přibližně čtvercového půdorysu o rozměrech 1,60 x 1,40 m (s. j. 910) bylo orientováno ve směru sever – jih. Síla obvodových stěn činila asi 0,4 m, pouze zadní (severní) stěna byla silná jen 0,2 m. Topná komora obdélného půdorysu (0,65 x 0,5 m; světlá výška 0,5 m) byla pravděpodobně překryta roštem z nespalitelného materiálu, po kterém se v delších stěnách topné komory (západní a východní) dochovaly tři páry protilehlých čtvercových kapes (0,1 x 0,1 m). Před přikládacím otvorem umístěným v jižní stěně byla vyhloubena oválná předpecní jáma (s. j. 534; 1,40 x 0,90 m). Dochovaná část topeniště byla zapuštěna asi 0,50 až 0,60 m do starších středověkých vrstev. Topeniště bylo zděno světle okrovou hlínou, která byla v místech přímého styku s ohněm vypálena do hnědočervena. Při zdění byly využity výhradně cihly a jejich zlomky o rozměrech 0,275 x 0,12 x 0,075–0,08 m, případně 0,28 x 0,13 x 0,085 m, na ložných spárách opatřených tzv. prstováním. Přikládací otvor pece byl vyzděn z tvarovek o rozměrech 0,28 x 0,125 x 0,075 m (dochovány vždy dvě na každé straně). Topeniště mělo nejméně dvě stavební fáze. V první fázi bylo jeho dno vyloženo druhotně použitými dlaždicemi (některé nesly stopy malty, 0,18 x 0,18 x 0,035; 0,175 x 0,175 x 0,05 m), na jejichž povrchu byly především při přikládacím otvoru dochovány zbytky popela (s. j. 1212). Ve druhé fázi bylo dno topeniště vyspraveno výmazem světle okrovou sprašovou hlínou (s. j. 1211), jehož hnědočervený povrch byl dotvrda vypálen (s. j. 1197).

[1] Výzkum provedla Archaia Brno z. ú.; vedoucí výzkumu Mgr. Lenka Sedláčková, Ph.D.; číslo akce A032/2020.

Obr. 1: Brno, Orlí 14. Celkový pohled na zkoumanou plochu před započetím výzkumu od severu (A: topeniště s. j. 910). Foto: Archaia Brno, z. ú.

Obr. 2: Brno, Orlí 14. Pohled na mladší fázi topeniště od jihozápadu. Foto: Archaia Brno, z. ú.

Obr. 3: Brno, Orlí 14. Exkavace topeniště s. j. 910. Pracovní snímek. Foto: Archaia Brno, z. ú.

Obr.4: Brno, Orlí 14. Kolmý pohled na starší fázi topeniště. Foto: Archaia Brno, z. ú.

Obr. 5: Brno, Orlí 14. Čelní pohled na starší fázi topeniště (od jihu). Foto: Archaia Brno, z. ú.

Výzkum nedokázal říci nic konkrétního k vlastní podobě peciště, které se nacházelo nad odkrytým topeništěm. Celé bylo odstraněno již dlouho před započetím archeologického výzkumu, pravděpodobně v souvislosti s výstavbou novověkého dvorního křídla domu čp. 490. Nevíme, jestli odpovídalo půdorysným rozměrům topeniště, nebo zda bylo podstatně větší. Peciště mohlo mít podobu valené klenby, kopule nebo snad i plochý strop s neznámým způsobem odvodu spalin. Pec se mohla nacházet při západní parcelní hranici ve volném prostoru domovního dvora a případné zastřešení by bylo řešeno pravděpodobně pouze lehkou dřevěnou konstrukcí. Úplně vyloučit ovšem nelze ani možnost, že pec již byla součástí pozdně středověkého zděného dvorního traktu, jehož obvodové zdivo bylo v novověku zničeno mladší zástavbou.

Přibližné datování vzniku a funkce pece je možné jednak na základě keramického materiálu obsaženého ve výplni topeniště i ve starších vrstvách, do kterých bylo zahloubeno, dále pak na základě použitého stavebního materiálu. Formát použitých cihel a tvarovek odpovídá v typologické řadě brněnské cihlářské produkce kategorii II s tím, že se nachází v podstatě na rozhraní staršího formátu II.2 a mladšího, nižšího formátu II.1 (*Holub – Kolařík – Merta – Peška 2009*, 154). Tento formát vysokých cihel se až na výjimky začíná ve větší míře objevovat od poloviny 14. století a vyznívá až v průběhu 16. století. Obdobné nebo zcela shodné formáty cihel byly použity po roce 1350 například k výstavbě augustiniánského konventu, Staré radnice, zvonice u minoritského kláštera nebo byly dokumentovány v konstrukcích některých měšťanských i kapitulních domů (Česká 10, Mečová 2, Orlí 3, Petrov 2, Petrov 8, atd.). Na základě analogií použitého stavebního materiálu, s vědomím jeho druhotného použití a na základě datace keramiky ze starších vrstev porušených výkopem pro topeniště soudíme, že pec vznikla nejspíš někdy v 1. polovině 15. století. Jak ukazují nálezy ze zánikové výplně topeniště, lze předpokládat, že pec zanikla snad ještě v průběhu 15. století, nejpozději na počátku století následujícího. S ohledem na neznámou podobu peciště lze jen stěží určit původní funkci pece. Mohlo se jednat o pec potravinářskou (sušárna, pekárna), ale vzhledem k důslednému oddělení topeniště a peciště mohlo jít například i o pec hrnčířskou. Zcela vyloučit nemůžeme ani možnost, že topeniště bylo součástí otopného zařízení, které vytápělo přízemní místnost (světnici) dvorního křídla domu, nacházející se severně od dokumentované situace a zároveň bylo součástí černé kuchyně jižně od ní.

LITERATURA

Holub, P. – Kolařík. V. – Merta, D. – Peška, M. 2011: Středověká brněnská architektura z cihel. In: Rožmberský, P. Dějiny staveb 2010. Plzeň, s. 139–159.

VÁCLAV KOLAŘÍK, Archaia Brno z. ú., Bezručova 15, 602 00 Brno; vkolarik@archaiabrno.cz
DAVID MERTA; davmerta@seznam.cz
LENKA SEDLÁČKOVÁ, Archaia Brno z. ú., Bezručova 15, 602 00 Brno; lsedlackova@archaiabrno.cz

Seznam autorů

Mgr. Patrick Bárta
Archeologický ústav AV ČR, Brno
Čechyňská 363/19, 602 00 Brno
barta@arub.cz

Jindřich Figura
soukromý badatel
jf.jf@seznam.cz

Mgr. Michal Hlavica, Ph.D.
Archeologický ústav AV ČR, Brno
Čechyňská 363/19, 602 00 Brno
hlavica@arub.cz

Mgr. Petr Holub
Národní památkový ústav, Územní odborné pracoviště v Brně
náměstí Svobody 8, 601 54 Brno
holub.petr@npu.cz

Mgr. Matěj Kmošek, DiS.
Archeologický ústav AV ČR, Brno
Čechyňská 363/19, 602 00 Brno
kmosek@arub.cz

Mgr. Václav Kolařík
Archaia Brno z. ú.
Bezručova 15, 602 00 Brno
vkolarik@archaiabrno.cz

prof. PhDr. Václav Matoušek, CSc.
Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy
U kříže 8, 158 00 Praha 5
vaclav.matousek@fhs.cuni.cz

David Merta
davmerta@seznam.cz

Mgr. Ondřej Merta
Technické muzeum v Brně
Purkyňova 105, 61200 Brno
merta@tmbrno.cz

Ing. Pavel Peška
Ústav lesnické botaniky, dendrologie a geobiocenologie
Lesnická a dřevařská fakulta MENDELU
Zemědělská 3, 613 00 Brno
pavel.peska1996@gmail.com

PhDr. Rudolf Procházka, CSc.
Archeologický ústav AV ČR, Brno
Čechyňská 363/19, 602 00 Brno
prochazka@arub.cz

Mgr. Lenka Sedláčková, Ph.D.
Archaia Brno z. ú.
Bezručova 15, 602 00 Brno
lsedlackova@archaiabrno.cz

Mgr. Dominik Talla, Ph.D.
Institut für Mineralogie und Kristallographie
Fakultät für Geowissenschaften, Geographie und Astronomie
Universität Wien
Althanstraße 14 (UZA 2), A-1090 Wien
sutrar@volny.cz

PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D.
Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.
Na Florenci 3, 110 00, Praha 1
woitsch@eu.cas.cz